

UDK 821.163.6.09

Tone Smolej

Filozofska fakulteta v Ljubljani

PODOBA DUNAJA V SLOVENSKI KNJIŽEVNOSTI

Avstrijska literarna zgodovina se je doslej že ukvarjala s podobo Dunaja v slovenski literaturi. Maria Vera Claricini (1996) je za obširni zbornik *Wien als Magnet* prispevala razpravo o Cankarjevem Dunaju. Bolj inventivna pa je študija Stefana Simoneka (2004), ki je analiziral zlasti svet dunajskih parkov pri Cankarju. Osrednji slovenski literarni zgodovinar, ki se je ukvarjal s to problematiko, pa je gotovo naš slavljenec France Bernik (1998). Medtem ko so se dosedANJI raziskovalci osredinili zlasti na Cankarja, pa želi naša študija prikazati še druge slovenske opisovalce Dunaja in tako orisati nekatere stalnice v slovenski podobi tega mesta.

Austrian literary criticism has treated the image of Vienna in Slovene literature. Maria Vera Claricini (1996) contributed a study about Cankar's Vienna for an extensive collection of papers, *Wien als Magnet*. A more innovative study is by Stefan Simonek (2004), who analyzed primarily the world of Viennese parks in Cankar's literature. The main Slovene literary scholar who treated this topic is without a doubt our honoree, France Bernik (1998). While the previous scholars mostly focused on Cankar, the present study attempts to present other Slovene portrayals of Vienna and thus outline some constant features in the Slovene image of this city.

Ključne besede: podoba Dunaja, slovenska književnost, dunajski parki

Key words: images of Vienna, Slovene literature, Viennese parks

1 Pozni romantiki in realisti

Prvi opis Dunaja se pojavi že v prvi slovenski povesti *Sreča v nesreči* Janeza Ciglerja. Pavle Svetin, ki se napoti proti mestu, že od daleč vidi visoki stolp svetega Štefana, »ki izmed velikih poslopij kipí in o katerega višočini je že toliko slišal povedati« (Cigler 1936: 69). V znameniti katedrali se junak odloči, da bo postal duhovnik.

Podobno kot Ciglerjev Svetin je zvonik in katedralo sv. Štefana – »veličastni spominček gotske zidarije« (Trdina 1948: 64) – občudoval tudi Janez Trdina, ki je jeseni leta 1849 na Dunaj prišel študirat zgodovino in zemljepis. Iz njegovih poznejših *Spominov* vemo, da si je glavno mesto pred prihodom predstavljal drugače, saj je bil razočaran nad dunajskimi mestnimi in primestnimi palačami, ki da so skrpane »iz vsakovrstnih stilov in nestilov« (ibid.: 64). Najbolj znano med njimi je takole označil: »Schönbrunn je za otroke in babe, ki gledajo rade zlate ribice in opice« (ibid.: 70). Obsojal je tudi položaj vojašnice Arsenal, iz katere bi bilo mogoče uporno mesto bombardirati in celo podreti. Veliko bolj pa je bil navdušen nad mestnimi parki, zlasti nad belvederskim in Schwarzenbergovim vrtom, kamor se je hodil učiti. V tem času je bil ta nekoč pomembni park že povsem zapuščen in nevzdrževan. Morda mu je tu kdaj delal družbo Matija Valjavec, ki je na Dunaj prišel dve leti za Trdino študirat klasično filologijo in slavistiko. V svojih »Dunajskih tercinah« namreč opeva tudi Schwarzenbergov vrt:

Na vrtu kneza Švarcenberga v hladu
Sprehajajo se dunajčanske rože,
Zadošče vaje srčne želje gladu.
Jaz tudi vrinem se med ljudstva množe,
Ker polni cvet z veseljem ogledujem,
In kjer jih več je, lepših vidiš lože
In veš, lepote rad ne prezirujem. (*Valjavec 1900: 16*).

Leta 1855 je po izključitvi iz olomuškega semenišča nekaj časa na Dunaju bival Fran Levstik, ki je tri leta pozneje dogajanje svoje znamenite povesti *Martin Krpan* postavil prav v prestolnico cesarstva. Za nas pa je bolj zanimiva (najbrž avtobiografska pesem) »Meniška cerkev in dunajski vrt«, v kateri je najti naslednje kitice:

Po Dunaju vrtov je lepih dovolj,
po vrtilih so drevja hladne vrsté;
med drevjem podobe kamnite stojé,
po ribnikih plavajo ribice zgoľj.

Po dunajskih vrtilih ljudi je dovolj,
bogatih, zalih, gosposkih ljudi;
veselje iz lepih jim sije oči,
tam iščejo kratkega časa najbolj.

Tam polno deklet je vsaki dan,
ki z ljubimi sem ter tje hodijo,
prijazno pod pazho se vodijo;
pred soncem so veje strop jim hladan. (*Levstik 1952: 65–66*)

Gre za pesem o nekdanjem menihu, kar je Levstik bil, ki v parku opazuje prelepo Dunajčanko z otrokoma, nato pa se žalosten vrača domov. Enajst let pozneje je napisal pesem »Dunajčanki«, v kateri pa sicer obljublja zvestobo svoji domači izbranki. Park, v katerem lirski subjekt zalezuje Dunajčanke, je torej v petdesetih letih devetnajstega stoletja očitna sestavina slovenske podobe Dunaja.

Nenavadno malo ali skoraj nič opisov Dunaja je najti pri Josipu Stritarju, ki je večino življenja preživel v avstro-ogrski prestolnici oziroma v njeni okolici. Na Dunaj je prišel v zimskem semestru 1855/56 študirat klasično filologijo. Svojemu bratu Andreju je mesto, katerega središče tedaj še ni obdajal Ring, ampak obzidje, takole opisal:

Dunajsko mesto samo nasebi ni veliko večji od Ljubljane, šteje morebiti kacic 1200 hiš. Krog in krog mesta je pa zid (Bastei) po kateri se lahko gré; skozi ta zid pelje v predmestja, ki krog in krog mesta ležé (34 jih je) 14 majnših ali večih vrát – nar lepši »Burghthor«. Od Bastije pa ne pridejo še precej predmestja, ampak krog in krog tako imenovani »glacis« to ni drugega kakor ene 1/8 ure širok prostor, ki je z drevesi obsajen – skoraj kakor Ljubljanski Sternalee. Precej mésta sim že obhodil. Vidil sem St. Stef. Thurn in cerkev – za res veličastno – pa ne ravno preveliko.¹

¹ J. Stritar: Pismo A. Stritarju (9. 10. 1855). *ZD 9*. Ljubljana: DZS, 1957. 227–228.

V tem pismu si Stritar pri opisih glacisa pomaga z nekoliko nenavadnimi primerjavami z Ljubljano. Zanimivo je, da je Stritar petnajst let pozneje v svojih »Popotnih pismih« (*Zvon*, 1870) opisoval gradnje stavb ob Ringu po rušenju obzidja. Obžaloval je, da mestni očetje niso ustvarili trga. Pohvalil pa je parlament v grškem slogu, ki da »bode pravi arhitektonični biser« (Stritar 1955: 400), čeprav bi ga sam postavil na bolj vzvišeno mesto, da bi ga bilo videti od daleč. Pomisleke je imel nad čudnim gotskim poslopjem mestne hiše, ki da bo predraga. Če bi se denar razdelil med Kranjce, bi vsaka družina dobila 100 goldinarjev. Ker pa sam ni komunist, prepušča sodbo bralcu. To so pravzaprav edini očitnejši opisi Dunaja v Stritarjevem delu. Pridevnik »dunajski« v naslovih »Dunajski soneti«, »Dunajske elegije« in »Dunajska pisma« označuje le mesto nastanka. Čeprav je Stritar rad opisoval druga mesta (Pariz, Montmorency), pa se je svojega komaj dotaknil.

Desetletje za Stritarjem je na Dunaju študiral prav tako klasično filologijo Josip Jurčič. Čeprav njegovo pisateljsko pero nikoli ni naslikalo dunajskega mesta, pa je kot novinar vsaj dvakrat za *Slovenski narod* poročal o dogodkih v parlamentu, ki je bila tedaj še lesenjača na Schottenthor. Dogajanje je duhovito primerjal z Danijelovo jamo.

Medtem ko se je moral Jurčič po opustitvi študija ukvarjati z novinarskim delom, pa je imel njegov prijatelj Fran Levec leta 1868 še nekaj nekaj brezskrbnih študentskih uric. V korespondenci s poznejšo ženo Jerico je najti takšen literarno dovršen opis nedeljskega majskega popoldneva v Pratru:

Koliko je ljudi ob nedeljah v Pratru, lahko iz tega povzameš, da smo morali mi eno uro okrog hoditi, predno smo dobili mizo, da smo se useli k pivu. Kdor hoče kaj videti, kdor hoče Dunajčana poznati, kdor hoče vedeti, kako se na Dunaju živi – ta mora v Prater! Od najubožnišega dunajskega delalca, ki bos in strgan caplja v Prater, do najvišega aristokrata, ki se s šestimi konji pripelje – vse hiti v Prater, vse se ob nedeljah v Pratru raduje – berač v Wurstelpratru, bogatin pa v velikem Pratru. Tujec, ki prvič pride v ta dunajski paradiž, mora res paziti, da v njem ne pusti oči in srca ali pa še kaj drugega!²

Šele četrto stoletje pozneje pa je v Prater, nekdanji lovski revir Habsburžanov, ki je že v 18. stoletju postal dostopen javnosti, stopil Fran Govekar, naš prvi izrazito dunajski pisec.

2 Fran Govekar

Govekar je praterske zabave opisal v noveli »O te ženske!«. Trije slovenski študentje se sredi zime v nedeljo dolgočasijo in razmišljajo, kaj vse bi lahko počeli v tamkajšnjem zabavišču:

O, da ni bila sedaj zima, poleteli bi veseli na tak svoboden dan v živi, zabavni Prater, kjer se vse šali in smeje, kjer se se vidi in sliši »vse napol zastonj«. Tam bi sedli morda na »zdrsnico«, pa zbrzeli za pet novcev »preko hribov in dolin« v treh minutah, – ogledali bi si morda iznova slavni »panoptikum«, ki je »samó za odrasle«, – morda bi se dali hipno fotografovati na lestvi drug vrhu drugega in tretjega sedé, morda bi se udeležili tudi »divje ježe« na enem

² F. Levec: Pismo Jerici Dolinarjevi (9. 5. 1868). *Pisma I*. Ljubljana: SAZU, 1967. 30.

ali drugem najrazličnejših »ringelspielov«, ali pa šli merit moč svojih pestij s klofutanjem žimnatega zamorca /.../. (Govekar 1897: 266)

Govekar je sicer na Dunaju med letoma 1892 in 1896 študiral medicino. Ker se je v avstro-ogrski prestolnici začel intenzivno zanimati za gledališče, za literaturo in zlasti za kavarne, študija nikoli ni končal. Sicer pa je prijatelju takole popisal svoje življenje leta 1896:

Zadnja dva tedna smo naprej in naprej krokarili. Centrala krokov in končno zbirališče je bila seveda »Vesela afna« ali »Zu den 3 Knödeln«. /.../ Zadnji teden nisem noben dan spal več kot 3–4 ure. Jaz sem vodil dve mladi gospe in jedno gospico: vse tri moje čestilke! /.../ Bile so jako živahne in poredne. Tudi v ---- ciparno sem jih moral peljati, ker so na vsak način hotele spoznati tudi »nočno življenje«. Bili smo v »Eldoradu«, v kafé »Seitzu« in v »Orfeumu«. Povsod smo imeli grand-špas.³

Istega leta je Govekar opozoril nase z naturalističnim romanom *V krvi*, katerega sklepní del se dogaja tudi na Dunaju. Pisatelj takole opiše polnočno razpoloženje v kavarni na Alserstrasse: »Po dvorani je vršelo, šumelo, šušteló kakor v panju pred rojem. Vse mizice so bile okupirane, vsak stolec zaseden, vse zofe in fotelji ondi ob stenah polni – ženskih in moških. In vsi so bili židane volje. Smeh, krohot, kratko, pikantno napevanje, pokanje šampanjk, žvenket čaš /.../ vse to se je mešalo z dušečim dimom finih cigar in cigaret, z opojnim vonjem vsiljivega pačulija, mošusa in – poudre de riza« (Govekar 1896a: 716).

Za našo temo pa je verjetno najbolj zanimiva novela »Vzor«, v kateri je najti do delan impresionistični opis Volksgartna:

Bilo je v maju, ki je na Dunaju tako lep, tako gorak, tako svetel. Na »Ljudskem vrtu« so cvetli velikanski grmi vijoličasto-rdečega španskega bezga tam ob nešteti belih stezicah ter razširjali najbohotnejši vonj; divji kostanji so se košatili z mladim, mehkim, svetlozelenim perjem; veliki vodomet je brizgal svoj srebrni žarek v nedogledno višino ter se padajoč razprševal v milijone in milijone raznovrstnih biserov. Vrabcí so vreščali, se topli, se kopali in igrali. Lahen vetrc je šumel v vrhovih drevja in grmičevja, a gori na azurnem nebu, čistem kakor deviška duša, se je smehljalo naše dobrotljivo solnčece. Po potih, stezah in stezicah je kar gomezelo, veselih, lepih, elegantnih ljudi. Oh, koliko neprodíрно globokih, črnih, tako toplo zročih, duhovitih, šegavih, sanjavih oči ... oh, koliko divnih ustec, koliko klasičnih noskov, bradic in ušesc ... oh, koliko kipnih, stasitih teles, kakor nalašč ustvarjenih za ljubezen, je bilo videti ondi! – In povsod radost – povsod smeh – življenje. Tam zadaj, blizu kipa toli rahločutne pesnice Sapfe, tam v drevesnem zatišju pa je igrala in igrala vojaška godba, polneč ves vrt z morjem sladko vznemirljivih, dušo vznášajočih, s srcem se poigravajočih glasov. In ljudstvo je šetalo, napol glasno za godbo popevajoč, po taktu poskočnega valčka, napol stopajoč, napol plešoč ter se smehljajoč, s koketnimi koraki in pogledi, veselo, srečno, blaženo ... Oj, vi majski dnevi na Dunaju, oj ve blažene urice prežite med cvetočim, vonjajočim španskim bezgom in radostno pevajočim lepim dunajskim narodom, ne pozabi vas nikdar, kdor vas je gledal in užival s toli srečnim, prepolnim srcem kakor moj prijatelj – idealist Janko! (Govekar 1896c: 683)

³ F. Govekar: Pismo Franu Vidicu (28. 3. 1896). *Pisma I*. Ljubljana: SAZU, 1978. 14–15.

Poleg cvetic in spet Dunajčank pa Govekar ne pozabi omeniti še Fernkornove fontane in Sapfo, ki v parku nima kipa, ampak je njeno podobo najti na reliefni steni ob Kundmannovem spomeniku dramatika Grillparzerja. V Volksgartnu Janko, mladi absolvent filozofije, spozna lepo guvernanto – Čehinjo Elzo, s katero se je pripravljeno – da bi jo očaral – pogovarjati celo v njenem maternem jeziku, saj dekle nima nobenih stikov s svojimi češkimi rojaki na Dunaju. Tega dne se presrečni Janko sprehaja tudi po Grabnu: »Široki Graben se je napolnil z najmodernejšim, najbogatejšim, najlepšim, najpikantnejšim, pa tudi najbolj bahavim občinstvom, ki se je po širokem trotoaru izprehajalo v dveh vrstah gori in doli. In tisti veseli, razposajeni, mogočno resni, gigrlsko blazirani, v vseh jezikih sveta čebļajajoči ljudje so se zdeli Janku – sami prijatelji. Vse je ljubil tisti večer, vsakoga bi bil najraje objel, pa mu pravil o svoji sreči /.../« (Govekar 1896c: 687). Z opisom Dunaja je povezan tudi obisk Volkstheatra, ki ga Govekar, njegov redni obiskovalec, takole naslika:

Prihajali so gospodje v temnih salonskih suknjah, orokavičeni, s cvetkami v levi gumbnici in z daljnogledom preko ramen. Spremljali so dame v svetlih modrih toaletah, globoko izrezanih na prsni in hrbtni strani, s kratkimi rokavci in preko laket segajočimi svetlimi rokavicami. Skoro vsaki je visel okoli vratu na drobni verižici eleganten binokelj ali pa lornjeta. Uniformovani slugi so se jim klanjali, jih vodili, hodeč pred njimi, jim odjemali vstopnice ter jim odpirali duri v dvorano. Povsod je vladal šum, nervozno tekanje, povpraševanje, odgovarjanje, žvenketanje novcev, drsanje, ropotanje in smejanje. (Govekar 1896c: 690)

Tega večera v gledališču igrajo dramo *Heimat* Hermanna Sudermanna, Govekar jo v noveli opiše kot strašno odrsko sliko hinavstva in licemerstva. V drami naj bi v vlogi Magde nastopila znamenita igralka Adele Sandrock, ki jo Govekar razglasi za »nedoseženo umetnico«. Resnici na ljubo je potrebno povedati, da dunajski gledalci Sandrockove tedaj niso mogli videti, saj je to vlogo kot gostja interpretirala samo leta 1894 v Theater Bad Ischl (Balk 1997: 146).⁴ Sudermannova drama pripoveduje zgodbo slavne pevke Magde, ki se šele po mnogih letih vrača domov, saj se ji je lastni oče odrekel zaradi ljubezenske afere, iz katere se je pozneje rodil tudi otrok. Nekdanji ljubimec bi se zdaj poročil s pevko, če bi zaradi njegovega položaja molčala o njunem otroku, ki bi ga bil čez čas pripravljen posvojiti. Motivi Sudermannove drame so povezani tudi z nadaljnjo usodo junaka. Zvijajčna Elza ga pozneje prepriča, da posvoji sirota, ki pa je v resnici njen nezakonski sin.

Govekar je bil zelo nadarjen za deskripcijo, a povsem brez smisla za vsebino, ki jo je velikokrat celo povzemal po Zolaju. V noveli »Socijalist!«, ki je tudi nastala pod vplivom Zolajevega novelističnega cikla »Kako se umira«, pa se je Govekar – doslej bolj pisatelj dunajskih parkov in gledališč – poskusil tudi kot opisovalec revnega 17. dunajskega okrožja Hernals, ki ga je dobro poznal, saj je na začetku svojega študija prebival na Hernalser Hauptstrasse in se menda celo prehranjeval v ljudski kuhinji med delavci in ubožci. Slika iz delavskega življenja »Socijalist!« opisuje češko družino Ružička, ki prebiva v Hernalsu. Oče strojevodja Jan izgubi delo, ker je v deputaciji, ki od lastnika tovarne zahteva povišico. Pomanjkanje povzroči smrt nadarjenega sina.

⁴ Sandrockova pa je kot Magda nastopila na Dunaju šele leta 1898 (Raimundtheater) in 1903 (Deutsches Volkstheater; Balk 1997: 147, 148). So pa to Sudermannovo dramo uprizorili leta 1896 v Ljubljani.

Zaradi prizora, kako oče nosi na hernalsko pokopališče v krstici sinka, je menda v Ljubljani vse jokalo, celo urednik *Zvona*.⁵ Na koncu se družina zastrupi z ogljikovim monoksidom.

Govekarja, opisovalca hernalske bede, pa bo kmalu nadomestil Ivan Cankar, pesnik Ottakringa.

3 Ivan Cankar

Štiri leta po Govekarju in štiri desetletja po Stritarju je na Dunaj jeseni leta 1896 prišel Ivan Cankar, ki se je vpisal na Inženirsko šolo Cesarsko-kraljeve tehnične visoke šole. Mlajšemu bratu Karlu, poznejšemu duhovniku, je takole opisal prve mestne vtise:

Čisto sem bil omamljen! Ti si te krasote niti predstavljati ne moreš – kakoršna je n.pr. na Ringu. Palača pri palači. Parlament v krasnem jonskem slogu, magistrat v gotiškem, opera in dvorno gledišče v renesančnem, historični in naturhistorični muzej, – ali neumno je naštevati! Jaz sem si domá prav otročje predstavljal, kakó krasno mora biti tukaj, – a kdó bi si mislil, da je desetkrat lepše! V Ljubljani je res par poslopij, kakor pravijo Nemci »hübsch«, ali tu pa imponira vse s svojim velikanskim slogom.⁶

Pismo, v katerem Cankar opisuje svoj prvi stik z velemestom, ima gotovo skupne točke s Stritarjevim. Iz obeh pisem je očitno, kako sta si mesto predstavljala pred prihodom, v obeh so primerjave z Ljubljano. Cankar je navdušen nad Ringom, do katerega pa je bil Stritar ob njegovem nastanku, kot smo že videli, zadržan ali celo kritičen. Ring Cankar pozneje poetično omeni na začetku *Vinjet*: »Veter je podil po Ringu oblake prahu«. (Cankar 1969: 7). Sicer pa se na Ringu dogaja njegov cikel malo znanih šaljivih nemških pesmi o plinskem kandelabru:

Ein Gaskandelaber steht einsam
vor der Oper am Opernring.
Ihn schläfert; die Tramwayglocken,
die machen: kling-kling-kling.

Da sagt der Gaskandelaber:
Das ist doch wirklich schön,
daß ihr da fortwährend klingelt,
ich möchte schon schlafen gehn! (Cankar 1968a: 139)

Poleg Ringa so tudi Cankarja očarali dunajski parki, ki jih prav tako omenja v pismu bratu: »Ob mnogih cestah so drevoredi in vrtov je vse polno, kjer so klopi in sprehajališča, in to čisto v sredi mesta (takó »Volksgarten«, »Stadtpark« i.t.d).⁷ V Volksgartnu si je npr. ogledoval Grillparzerjev kip Carla Kundmanna z reliefi iz njegovih del, ki je – kot vemo – navdihoval že Govekarja. V dunajske parke je očitno rad zahajal tudi pozneje, ko je bratu tako opisal Stadtpark: »Na Dunaju imamo že imenitno

⁵ F. Govekar: Pismo Franu Vidicu (april 1896). *Pisma I*. Ljubljana: SAZU, 1978. 17.

⁶ I. Cankar: Pismo Karlu Cankarju (4. 11. 1896). *Pisma I*. ZD 26. Ljubljana: DZS, 1970. 18.

⁷ *Prav tam*.

pomlad; solnce sije kakor v maju in v mestnem parku poganja mandeljno cvetje. To je še kos tolažbe».⁸

Že Stefan Simonek (2004: 85) ugotavlja, da se v nasprotju s Cankarjem njegovi liki ne morejo zadrževati v mestnih parkih, saj so iz njega izključeni. Dober primer je deklica Anka iz črtice »Iz predmestja« (*Knjiga za lahkomišelné ljudi*). Deklica se je rodila v »tistem predmestju, ki je odeto v dim velikih fabrik in v prah neškropljenih ulic« (Cankar 1968b: 135), zato mora pri štirinajstih garati v šiviljstvu kravat. Nekoč jo mojstrica pošlje po denar, a namesto da bi se takoj vrnila, gre v mesto in tako pride celo do parka: »Takrat se je prikazalo njenim očem nekaj čudovitega: /.../ tam je bilo drevje, resnično, zeleno, košato drevje, nič podobno tistim oprášenim in bolnim kostanjem, ki so dremali po mestnih parkih. Hipoma se je mesto nehalo, ceste so se izlile v prelepe aleje in prikazale so se majhne ljubeznive lozice« (Cankar 1968b: 141). V isti zbirki je najti tudi novelo »Pred ciljem«, katere junak tudi sanja, da bi imel palačo in čudovit vrt. Ta novela je zanimiva, saj se Karel Jereb iz proletarskega okolja napoti v dunajsko opero. Med bogato oblečenimi damami in plešastimi trgovci se sicer ne počuti dobro, pomiri pa ga glasba: »A bilo mu je prijetno, da so igrali, govorili in prepevali; zelo so ga veselili glasovi violin, ki so zazveneli časih jasno in zmagoslavno iz orkestra. Leno, sladko čustvo ga je objelo vsega; leglo mu je celó na obraz in njegove ustnice so se smehljale« (Cankar 1968c: 183–184). Poleg Stadtparka in Volksgartna je torej Opera ob Ringu pomembno zatočišče, locus amoenus za Cankarjeve like.

Z dunajsko opero je povezana tudi črtica »Mimi«. Podobno kot Anka tudi ta junakinja prebiva v umazanem predmestju: »Nad strehami se vije dim iz tovarn, in če greš po ulici, ti padajo saje na obraz« (Cankar 1970a: 149). Pripovedovalec dekletce za god povabi v opero. Odpravita se proti središču, kjer sicer iste svetilke kot v predmestju dajejo drugačno, bolj veselo in svetlo luč. Deklica je tudi očarana nad notranjostjo opernega gledališča, opis pa le na prvi pogled spominja na Govekarja:

Ko se je razlila bela svetloba po dvorani, se je zalesketalo vsenaokoli tisoč bleščečih toalet, zalesketale so se bele rame koketnih dam in prav pred nama so zatrepetali kakor v zlatu visoko frizirani lasje lepe dame. To so bili čisto novi obrazi, iz bogve katerega sveta. Niti na enem ni bilo skrbi in ne žalosti; pač je bilo mnogo bledih in razoranih obrazov, ali ti obrazi so se smehljali in smejali, in Mimi je videla, da so upáli in obledeli od same pijanosti in od same sreče. (Cankar 1970a: 152)

Kot Mme Bovary, ki se v operi identificira z Donizettijevo *Lucio di Lammermoor*, se tudi Mimi začne identificirati z Magarito iz Gounoudove opere *Faust*: »Na odru ni več Margarete v beli obleki, z deviško spletenimi, plavimi lasmi, z zvestobo v očeh in z nedolžnim smehljajem na ustnicah. Na odru je Mimi ... Mimi se sprehaja po vrtu in Faust, lepi mladi mož, je ovil nalahko svojo roko okoli njenega pasú« (Cankar 1970a: 153). Sama je prepričana, da to ni bajka, a kasneje ponovnega stika s sivo realnostjo ne preživi, saj se vrže s tretjega nadstropja na dvorišče. Proletarska deklica ni deležna Margaritine apoteoze. Znano je, da je Cankar Mimi vsaj deloma zasnoval po trinajstletni Steffi Löffler, ki jo je nemara tudi vozil v opero. Gounodov *Faust (Magherita)* je

⁸ I. Cankar: Pismo Karlu Cankarju (22. 3. 1899). *Pisma I.* 50.

bil med letoma 1876 in 1909 v italijanskem jeziku na sporedu Dunajske dvorne opere vsako leto.⁹ Ko jo je Cankar spoznal novembra 1899, je imela Steffi komaj dvanajst let. Tedaj je postal najemnik kabineta pri Albini Löffler, na Lindauergasse 26. Petnajst let pozneje je svoj prvi stik s svojo najemodajalko opisal v delu *Ottakring*, ki pa je ostal torzo. Janko Kos (1972: 292) je poudaril, da se je Cankarjevi ustvarjalni domišljiji, ko se je preselil v Ottakring, odprl cel sklop motivov. V svojem spisu »Kako sem postal socialist« je to okrožje opisal takole:

Tam sem gledal dan za dnem stvari, ki bi morale tudi duševno plitkega in v srcu revnega človeka siliti k premišljanju. Krivičnost družbenega »reda« se je kar na cesti razkazovala in razmnoževala v vsi svoji brezsrarni goloti. Pozimi, v mrazu in snegu, so metali na ulico družine brezposelnih delavcev in »samosvojih«, stradajočih malih obrtnikov. Videl sem človeka, ki je bil brez zavesti obležal na tlaku; mislili so, da je žganja pijan; ko so poklicali rešilni voz, je zdravnik dognal, da se razcapani jetičnik ni bil zgrudil vsled pijanosti, temveč vsled gladú. (Cankar 1976: 118–119)

V Ottakringu je bilo leta 1910 že skoraj 11.000 Čehov. Tudi Albina Löffler, roj. Salbaba, je bila po rodu moravska Čehinja in Cankar je večkrat – kot že pred njim Govekar – opisal usodo kakega dunajskega proletarca češkega rodu. Janu Výmratilu v črtici »Brez doma« se tako toži po domovini, da stori samomor. Pavlička (»Pavličkova krona«) pa aretirajo, ker je ukradel krono za sinov god. Zanimivo, da tu pripovedovalec poudari, da je Pavliček stanoval nasproti njemu in da je včasih videl v njegovu prazno izbo. Kot da bi hotel poudariti, da so v Ottakringu tragične zgodbe na cesti pod njegovim oknom.

Še bolj kot opisovalec Ottakringa pa se je Cankar zapisal kot opisovalec pomembne stavbe v 18. okrožju – Währingu. Za vse večne čase je eternaliziral tamkajšnjo Das Haus der Barmherzigkeit, gestiftet von der Bruderschaft der heiligen Dreifaltigkeit, saj je bila originalna stavba po bombardiranju med drugo svetovno vojno porušena. Tu je med letoma 1901 in 1902 obiskoval Steffino sestro Amalio, na smrt bolno deklenco, ki mu je bila zelo pri srcu. Na podlagi vtisov je nastalo, kot je znano, njegovo najpomembnejše delo *Hiša Marije Pomočnice*. Takole otroške oči opazujejo svetniške podobe v bolnišnici:

Malči je gledala te slike, njene oči so bile kakor pričarane nanje, bilo jo je groza in stiskala se je k materi. Na prvi podobi je bil naslikan sveti Štefan; nag je bil do pasu in je klečal, glavo je nagibal nazaj, oči so bile uprte v nebo, roke sklenjene na prsih; telo je bilo čisto belo, tako da se je svetilo iz temne podobe kakor da bi bilo izdolbeno; dolgi krvavi curki so curljali od obraza, od ramen, po vsem telesu, po nežnih belih rokah; in obraz je bil tako miren, le ustnice kakor da bi se premikale. Nešttevilo rdečih, silnih rok se je dvigalo zadaj, na desni, na levi, divji obrazi so prežali iz temnega ozadja; svetnik je klečal mirno na kupu okrvavljenega kamenja, oči njegove so bile, kakor da so bile ugledale tisto lepoto, ki so hrepenele po nji vse solzne. Okrvavljeno kamenje se je spremenilo v dišeče rdeče rože. Na drugi podobi je bila devica, oblečena v dolgo belo haljo. Tudi njen obraz je bil čudovito miren. V rokah je držala velik srebrn krožnik in na krožniku so bile njene odrezane prsi, bele deviške prsi. Bele

⁹ *Die Wiener Hoftheater (Staatstheater). Ein Verzeichnis der aufgeführten und eingereichten Stücke mit Bestandsnachweisen und Aufführungsdaten 2*. Wien: Hollinek, 1975. 285.

lilije so bile v njenih laseh in še bolj bel je bil njen obraz. Oči so bile uprte v nebo, uprte v oltar, na katerem je darovala svoje bele deviške prsi ... Za njó, v temnem ozadju, je prežalo dvoje divjih obrazov. (Cankar 1972: 7–8)

Svetnika, sv. Štefan in sv. Agata, nista bila izbrana po naključju, saj sta bila mučenika. Kamnanega Štefana in pohabljenega Agato, ki imata čudovito miren obraz, v ozadju spremljajo temni obrazi. Pozneje se omenja tudi sv. Neža, ki velja za otroško svetnico, varuhinjo čistosti. Mladost deklic je bila v domačem okolju oskrunjena (tudi stari Löffler je bil kriminalen tip, ki je nadlegoval družino), kar pomeni, da so bile nekakšne mučenice. V cerkvenem okolju v stiku s sakralno ikonografijo, odtrgane iz desakraliranega doma, pa se deklice spet konsakralizirajo in postanejo čiste. Želja po konsakralizaciji je povezana tudi z begom pred realnostjo. Bolnišnica *Hiša Marije Pomočnice* je torej nekakšen azil pred krutostjo sveta.

Pri Cankarju le redko najdemo natančne opise dunajskih znamenitosti, pomembna izjema je črtica »Dunaj poleti«. Na štirih straneh nam humorno opiše nekaj najpomembnejših dunajskih inštitucij ter njihovih predstavnikov leta 1900. Tudi to je Dunaj, ki ga je Cankar doživljal. Medtem ko v parku Venedig in Prater¹⁰ uprizarjajo uspešnice, pa ima Paul Schlenther, direktor Burgtheatra, hude težave, saj mu celo lastna žena očita, da ni za nobeno rabo, saj je gledališče prazno: »Prišel si na Dunaj ter v par letih srečno ruiniral najiminenitnejše nemško gledališče« (Cankar 1970b: 268). Tako kot številni kritiki je bil Cankar do Schlentherja krivičen, saj kot direktor uprizarjal zlasti novitete. Res je bilo manj predstav, toda prav leta 1900 je sam režiral D'Annunizijevo *Giocondo*, v kateri je nastopila sama Eleonora Duse.¹¹ Cankar v črtici omenja tudi tedanjega dunajskega župana Karla Luegerja in njegovega podžupana Josefa Strobacha, ki da si v okrožju Margarethen prezirljivo ogleduje proletarce in jih označi za G'sind'l. Pripovedovalec se nato vtihotapi tudi na sejo ministrskega sveta, kjer se na plešo ministrskega predsednika Ernest Koerberja usede muha. Glavno sporočilo te črtice pa je, da je na Dunaj prišla Minka, »ženska vseh žensk«: »Moja nevesta in jaz sva storila za slovenski narod na vsak način več nego minister Koerber ali pobožni Call« (Cankar 1970b: 270).

4 Slavko Grum in Slavko Grom

Jeseni leta 1919, po razpadu avstro-ogrske monarhije, pa se je na Dunaj podal študirat (tokrat medicino) še en slovenski literat – Slavko Grum, ki je sprva razmišljal tudi o filozofiji. Najprej je stanoval v Währingu, pozneje pa v Hernalsu, celo na isti ulici (Hernalser Hauptstrasse), kjer je tri desetletja poprej bival nesojeni medicinec Govekar. V prvih pismih z Dunaja je tožil nad draginjo, lakoto in vsak dan hujšim mrazom, saj popolnoma nikjer niso kurili.¹² V poznejših letih je takole opisal Stadtpark svoji simpatiji Joži Debelak, za katero si je zamislil, da je ob njem na Dunaju:

¹⁰ Gabor Steiner je leta 1895 v Pratru postavil tematski park Benetke na Dunaju s pravimi kanali, gondolieri in palačami (Autengruber 2008: 47).

¹¹ Schlentherjevo ime se šest let kasneje pojavi tudi v znani polemiki o gledališču. Cankar je menil, da bi morali Govekarja pognati čez prag gledališča, ker je favoriziral Sudermanna. Govekar pa je odgovoril, da bi morali pognati čez prag tudi Schlentherja, ki tega dramatika tudi uprizarja (Moravec 1972: 341).

¹² S. Grum: Pismo Jožefu Klemenčiču (30. 11. 1919). ZD 2. Ljubljana: DZS, 1976. 11.

Ko pa si prišla, je bil naenkrat praznik in šel sem s tabo v park. Pa ni nič lep Mestni park, zvlačugan je. Mrtvaški vonj trohnobe, grede pa še polne rož. Vse oskrunijo ti ljudje. Zakaj sadijo še sedaj rože? Čemu jih ne puste umreti? Kakor našminkane kokote so te rumene astre. Sedel sem na samotno klop, kjer je bilo vseokrog le mrtvo listje. Da sem bil sam s teboj. Nekje v daljavi so hropele ceste in lajali avtomobili - - - Jaz pa sem bil tako blaženo sam s tvojimi žametnimi rokami.¹³

Z Grumovim poudarjanjem grdega in trohnobe je v našo zgodbo o slovenskih literarnih opisih Dunaja vstopil ekspresionizem. Nekoliko pozneje je Grum Debelakovi priznal, da mu »neskončno dobro« de zrak neke beznice, kamor poleg njega zahajajo fijakerji in prostitutke s svojimi zvodniki.¹⁴ Lado Kralj (1976: 402) meni, da se v tej predmestni beznici dogaja zgodba Grumove najbolj dunajske črtice z naslovom »Pivnica Pri deseti Mariji«. Pisatelj je tamkajšnje razpoloženje takole popisal: »Ob oknu sedim in čakam, kdaj se bo zrak tam zunaj razgibal v snežinkah. Cigaretni dim mi je razrahljal misli v vijoličaste trakove, grohot, zvenenje vrčkov pljuska obme. Vsi obrazi, ki plavajo krog mene v zadimljeni dalji, so zabuhli in otečeni od sreče. Vendar je v njih nekaj grozotnega. Prenaglas govore, prehrupno premikajo stole. Zdi se mi, da jih je nečesa strah« (Grum 1976: 88). Čeprav Grum verjetno res opisuje vzdušje v Ottakringu, pa njegova črtica nima nič skupnega z resnično Pivnico Pri deseti Mariji (Weinhaus zur 10er Marie), ki je dobila ime po hišni številki in lepi gostilničarjevi hčerki Marii, obiskovali pa so jo zlasti znameniti umetniki in celo prestolonaslednik. V tem ottakrinškem okolju Grum opisuje nesrečni usodi dečka, ki prodaja cvetlice, in deklice, ki so jo vzeli materi prostitutki.

Skoraj osemdeset let po Grumovem odhodu z Dunaja sta njegova življenjska zgodba in opus navdahnila pesnika Milana Deklevo, da je napisal psevdobiografski roman *Zmagoslavje podgan* o Slavku Gromu, ki kramlja s Freudom in Wagner-Jaureggom, pri katerih resnični Grum ni študiral, pa tudi z ljudmi, ki jih je pravi Grum v resnici poznal. Dekleva poudarja, da so osebe, tudi tiste, ki nosijo zgodovinska imena, poetična izmišljija. V roman je vloženi mnogo Grumovih izvernih literarnih motivov, ki so ponovno obdelani. Pojavi se pivnica Pri deseti Mariji, ki jo Dekleva opiše kot »zatočišče predmestnih pijandur in klatežev, malih žeparjev, postaranih prostitutk in lumpenproletarcev« (Dekleva 2006: 28). In tudi Dekleva opiše sprehod po Ringu: »Ko [Grom] prečka Ring, se med kočije, vozičke in avtomobile zavrtinči veter, jih opozori na bližajočo se jesen, obdrsne, zapusti in se zaplete v veje dreves v parku pred Mestno hišo. Listje zapleše v zrak; smrt pleše. Lahko listje, lahka smrt. Pozno popoldne je dolgih senc, dolgih pogledov v praznino svinčenega neba« (Dekleva 2006: 9). Tako se Dunaj pojavi tudi v enem boljših slovenskih romanov zadnjega časa.

5 Zaključek

Iz naše raziskave, ki gotovo ni izčrpna, je razvidno, da so slovenski pisatelji veliko pozornosti namenili dunajskim parkom. Že pri Valjavcu in Levstiku so parki opisani kot lepi vrtovi, kjer mrgoli lepih deklet. V nasprotju z Govekarjem, ki mu v

¹³ S. Grum: Pismo Joži Debelak (24. 10. 1923). *ZD* 2. 19.

¹⁴ S. Grum: Pismo Joži Debelak (17. 11. 1923). *ZD* 2. 23.

impresionističnem opisu Volksgartna ni ušla nobena malenkost, pa je bolj splošno opisan park pri Cankarju simbol nedosegljivega. Pogled na park pa se je povsem spremenil z ekspresionizmom, saj je Grum pozoren le na trohno. Govekar je v slovensko književnost uvedel opise trpljenja čeških proletarcev v Hernalsu, njihov veliki ottakrinški pesnik pa je bil Cankar. Njegovi ottakrinški socialni motiviki je verjetno sledil tudi Grum. V nasprotju z drugimi je Cankar na Dunaju iskal tudi simbolični in kratkotrajni azil za izmučene proletarce, ki ga je našel v dunajski operi ter v Hiši Marije Pomočnice.

VIRI

- Ivan CANKAR, 1968a: Ruhebedürfnis. *Zbrano delo 2*. Knjigo pripravil in opombe napisal France Bernik. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 139.
- Ivan CANKAR, 1968b: Iz predmestja. *Zbrano delo 8*. Knjigo pripravil in opombe napisal Dušan Voglar. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 135–149.
- Ivan CANKAR, 1968c: Pred ciljem. *Zbrano delo 8*. Knjigo pripravil in opombe napisal Dušan Voglar. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 180–191.
- Ivan CANKAR, 1969: Tisti lepi večeri. *Zbrano delo 7*. Knjigo pripravil in opombe napisal Janko Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 7–13.
- Ivan CANKAR, 1970a: Mimi. *Zbrano delo 9*. Knjigo pripravil in opombe napisal Dušan Voglar. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 149–155.
- Ivan CANKAR, 1970b: Dunaj poleti. *Zbrano delo 9*. Knjigo pripravil in opombe napisal Dušan Voglar. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 267–270.
- Ivan CANKAR, 1972: Hiša Marije Pomočnice. *Zbrano delo 11*. Knjigo pripravil in opombe napisal Janko Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Ivan CANKAR, 1974: Brez doma. *Zbrano delo 17*. Knjigo pripravil in opombe napisal France Bernik. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 243–252.
- Ivan CANKAR, 1976: Kako sem postal socialist. *Zbrano delo 25*. Knjigo pripravila in opombe napisala Dušan Voglar in Dušan Moravec. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 114–121.
- JANEZ DIGLER, 1936: *Sreča v nesreči*. Celje: Mohorjeva tiskarna.
- MILAN CIGLEVA, 2006: *Zmagoslavje podgan*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Fran GOVEKAR, 1896a: V krvi. *Ljubljanski zvon* 16.
- Fran GOVEKAR, 1896b: „Socijalist!“. *Ljubljanski zvon* 16. 156–165; 229–241.
- Fran GOVEKAR, 1896c: Vzor. *Ljubljanski zvon* 16. 682–693; 742–746.
- Fran GOVEKAR, 1897: *O te ženske*. Gorica: Gabršček.
- Slavko GRUM, 1976: Pivnica „Pri deseti Mariji“. *Zbrano delo 1*. Uredil in opombe napisal Lado Kralj. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 88–90.
- Josip JURČIČ, 1982: Pisma z Dunaja. *Zbrano delo 10*. Uredil in opombe napisal Janez Logar. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 208–218.
- Fran LEVSTIK, 1948: Dunajčanki. *Zbrano delo 1*. Uredil in z opombami opremil Anton Slodnjak. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 212–214.
- Fran LEVSTIK, 1952: Meniška cerkev in dunajski vrt. *Zbrano delo 2*. Uredil in z opombami opremil Anton Slodnjak. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 64–66.
- Josip STRITAR, 1955: Popotna pisma. *Zbrano delo 6*. Uredil in z opombami opremil France Koblar. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Janez TRDINA, 1948: Spomini. 2. del. *Zbrano delo 2*. Uredil in z opombami opremil Janez Logar. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Matija VALJAVEC, 1900: *Poezije*. Uredil Fran Levec. Ljubljana: Slovenska matica.

LITERATURA

- Peter AUTENGRUBER, 2008: *Parks und Gärten in Wien*. Wien: Promedia
- Claudia BALK, 1997: *Pathos und Komik. Von »Der Sandroch« zur Adele*. München: Deutsches Theatermuseum.
- France BERNIK, 1998: Ivan Cankar und Wien. *Österreich-slowenische Literaturbeziehungen*. Wien: Turia, Kant. 293–304.
- Maria Vera CLARICINI, 1996: Cankars Wien – ein Ausschnitt der Stadt. Das Bild Wiens in der slowenischen Literatur. *Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa über die Stadt*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften. 393–435.
- Janko KOS, 1972: Opombe. Ivan Cankar. *Zbrano delo 11*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 285–340.
- Lado KRALJ, 1976: Opombe. Slavko Grum. *Zbrano delo 1*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 367 – 496.
- Dušan MORAVEC, 1972: Opombe. Ivan Cankar. *Zbrano delo 15*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 291 – 394.
- Stefan SIMONEK, 2004: Svet dunajskih parkov pri Ivanu Cankarju in Ivu Vojnoviću. *Jezik in slovstvo* 49. 81–90.

SUMMARY

It is evident from our research that Slovene writers devoted a lot of attention to Viennese parks. Valjavec and Levstik described parks as beautiful gardens teeming with beautiful girls. Unlike Govekar, who did not miss even the tiniest detail in his impressionist description of *Volksgarten*, Cankar's more generally described park is a symbol of something unattainable. The attitude towards park completely changed with Expressionism, as Grum focuses only on decay. Govekar introduced to Slovene literature descriptions of the suffering of Czech proletariat in Hernalds, but their great Ottakring poet was Cankar. Grum probably followed his Ottakring social motifs. Unlike others, Cankar also sought in Vienna a symbolic and short-term refuge for bettered working class, which he found in Viennese opera and in the Ward of *our Lady of Mercy*.